

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AXLOQIY-TARBIYAVIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHDA BADIY MATNLARDAN FOYDALANISHNING TA'LIM-TARBIYAVIY AHAMIYATI

Muqimjonova Nilufarxon Ikromjon qizi

Qo'qon universiteti Ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 24-iyun 2025-yil Tasdiqlandi: 26-iyun 2025-yil Jurnal soni: 15 Maqola raqami: 22 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v15i.1202 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS	Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy-tarbiyaviy sifatlarini shakllantirishda badiiy matnlarning o'rni va ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada badiiy adabiyotlarning tarbiyaviy imkoniyatlari, ayniqsa, ertak, hikoya, doston va nasihatli she'rlardan ta'lim-tarbiyada foydalanish usullari yoritilgan. Tadqiqotda badiiy matnlar orqali o'quvchilarda halollik, rostgo'ylik, mehr-oqibat, vatanparvarlik, kamtarlik kabi axloqiy fazilatlarini shakllantirishning didaktik mexanizmlari ko'rsatib o'tiladi.
badiiy matnlar, axloqiy tarbiya, boshlang'ich ta'lim, ertaklar, fazilatlar, tarbiyaviy ta'sir, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, o'quvchilarning axloqiy dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy rivojlanish, adabiy-didaktik materiallar.	

KIRISH.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti bevosita ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk avlodni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liqdir. Chunki insoniy fazilatlariga ega, ongli va mas'uliyatli yosh avlodgina ijtimoiy hayotda faol ishtirok eta oladi. Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xususan, "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim" tamoyili asosida yaratilayotgan ilg'or pedagogik model va o'quv dasturlari, ta'lim jarayonining markaziga inson omilini – uning intellektual, axloqiy, ijtimoiy va madaniy salohiyatini qo'yishni nazarda tutadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarining axloqiy-tarbiyaviy sifatlarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Boshlang'ich maktab davri — bu bolada insoniy qadriyatlar, axloqiy mezonlar va ijtimoiy xatti-harakatlar asoslarini shakllantiruvchi poydevor bosqichidir. Bilamizki bu davrda bolalar ko'proq his qilish, taqlid qilish va o'zaro ta'sir orqali o'rganadilar. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bu jarayonda badiiy adabiyotlar, ayniqsa ertak, hikoya, doston va she'riy asarlarning tarbiyaviy potensialidan oqilona foydalanish ta'limning samaradorligini keskin oshiradi. Boshlang'ich ta'limda faqat bilim berish emas, balki bolaning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy ko'nikmalari, hissiy tafakkuri, axloqiy dunyoqarashi va kommunikativ layoqatini rivojlantirish asosiy maqsadlar hisoblanadi. Zero, badiiy matnlar o'quvchining tasavvurini kengaytiradi, his-tuyg'ularini uyg'otadi, axloqiy tanlovlar qilishga undaydi va ruhiy dunyosini boyitadi. Bu esa bolaning mustaqil fikrlashi, oqibatni oldindan tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu jarayonni samarali tashkil etishda badiiy adabiyot, ayniqsa ertak, hikoya va doston kabi janrlarning ta'siri yuqorida ta'kidlaganimizdek beqiyosdir. Bunday matnlar bolalarning hayotga bo'lgan qarashlarini shakllantirishda, yaxshilik va yomonlikni ajratishda, voqealarga nisbatan hissiy munosabat bildirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy obrazlar orqali berilgan axloqiy saboqlar bola tafakkurida chuqurroq o'rinishadi va boshqa usullar yoki metodlar orqali berilgan saboqlardan ko'proq bolaning xotirasida saqlanadi. Masalan, halollik, do'stlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlar ertak va hikoyalarda jonli syujetlar orqali ifodalanadi. Bola ushbu qahramonlar bilan birga fikrlaydi, ularning xatti-harakatlarini tahlil qiladi va shaxsiy munosabatini bildiradi. Shu bois zamonaviy boshlang'ich ta'limda badiiy adabiyotdan foydalanish nafaqat til va o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish, balki bola shaxsini har tomonlama shakllantirishning ham muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Shu sababli badiiy matnlar vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy-tarbiyaviy sifatlarini shakllantirishning metodik asoslari, didaktik imkoniyatlari, shuningdek, bu jarayonning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish va chuqur tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda axloqiy-tarbiyaviy qadriyatlarni yosh avlod qalbiga singdirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu bosqich axloqiy me'yor va qadriyatlarining asosiy tamoyillarini shakllantirishda muhim davr hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, badiiy matnlar – xalq ertaklari, afsona, hikmatli rivoyatlar, bolalar uchun yozilgan she'r va hikoyalar – bolalarning ma'naviy dunyosini boyitishda, axloqiy ongini shakllantirishda beqiyos vositadir. STEAM yoki texnologik yondashuvlar bilan birga, badiiy adabiyot bolaning ichki dunyosini tarbiyalaydi – bu esa ularning ruhiy muvozanatini saqlashda muhim vositadir. Chunki zamonaviy ta'limda texnologik ko'nikmalar, fanlararo integratsiya va innovatsion usullar orqali bilim berish muhim bo'lsa-da, bu yondashuvlar ko'proq aqliy rivojlanishga qaratilgan bo'ladi. Biroq bola shaxs sifatida har tomonlama kamol topishi uchun faqat bilim emas, balki ruhiy barqarorlik, hissiy muvozanat, ijobiy hayotiy qarashlar ham zarur.

Aynan shu jihatda bolaning ichki olamiga, hissiyotlariga, axloqiy qarashlariga ta'sir ko'rsatish imkonini beruvchi vosita sifatida tarbiyaviy faoliyat, jumladan, badiiy-estetik tarbiya muhim o'rin tutadi. Texnologiyalar orqali tezkor o'rganish mumkin, biroq ular bolaning qalbiga, ichki kechinmalariga murojaat qila olmaydi. Bola o'zini anglash, his qilish, o'z xatti-harakatlariga baho berish, atrofdagi odamlar bilan sog'lom munosabat qurish kabi ko'nikmalarni aynan ruhiy-axloqiy tarbiya orqali egallaydi.

Shu bois, zamonaviy o'quv jarayonida texnologik yondashuvlar bilan bir qatorda, bolaning shaxsiy hissiyotlari, ruhiy holati, ijtimoiy tajribasi bilan ishlovchi yondashuvlar uyg'un holda olib borilishi zarur. Bu esa nafaqat ta'limning samaradorligini oshiradi, balki bolaning baquvvat, irodali va barkamol inson bo'lib shakllanishiga zamin yaratadi.

O'zbekiston xalq yozuvchilari A.Qahhor, H.Olimjon, G'.G'ulom, X.To'xtaboyev, S.Ahmad kabi ijodkorlarning asarlari bolalar qalbiga ezgulik, adolat, rostgo'ylik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi qadriyatlarni singdirishda katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Jumladan, G'.G'ulomning "Shum bola" asaridagi obrazlar orqali o'quvchilarga har bir harakatining ijobiy yoki salbiy oqibatlari borligini anglatish mumkin. Bu esa o'quvchini mustaqil fikrlashga, o'z harakatlarini baholashga o'rgatadi. Abdulla Qahhorning "Sinchalak" hikoyasida esa halollik, mehrbonlik va vijdonlilik kabi fazilatlar bolalarga sodda va hayotiy voqealar orqali yetkaziladi. Sinchalak obrazi orqali bolalarning ijobiy fe'l-atvori, kattalarga yordam berish, halol mehnatga intilish kabi jihatlar namoyon bo'ladi. Ezgulik, mehnatsevarlik, halollik qadriyatlari shakllanadi. Yoki bo'lmasa Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib" asarini oladigan bo'lsak ushbu asar fantastik syujetga asoslangan bo'lsa-da, bu asarda yosh o'quvchi o'zini tanib boradi, xatolarini anglaydi, ezgulik yo'lini

izlaydi. Asar orqali to'g'rilik, mehnatsevarlik, do'stlik va oilaga sadoqat kabi fazilatlar ilgari suriladi. Bolada ezgulik, mehnatsevarlik, do'stlik qadriyatlarini shakllanadi.

Pedagog olim A.Muxitdinova fikricha, "badiiy matnlar bolalar tafakkurini, dunyoqarashini va ma'naviy ongini rivojlantirishda muhim metodik vosita hisoblanadi". Shuningdek, D.N.Kavtaradze o'z tadqiqotlarida badiiy asarlarning axloqiy ta'sirini bolalarning empatiya, o'zgalarning his-tuyg'ularini tushunish qobiliyatini rivojlantiruvchi vosita sifatida baholaydi.

METODOLOGIYA.

Boshlang'ich ta'lim tizimida axloqiy-tarbiyaviy faoliyatni takomillashtirishda badiiy matnlardan samarali foydalanish o'quvchilar shaxsida axloqiy fazilatlarining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik jarayonda qo'llanilayotgan metodlar o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlari, yosh xususiyatlari, individual qiziqishlari va ijtimoiy tajribalarini inobatga olgan holda rejalashtiriladi. Bunda o'quvchilar bilan badiiy matn asosida ishlash jarayonida quyidagi metodik yondashuvlar alohida samaradorlik kasb etadi:

- Axloqiy-analitik suhbatlar – badiiy matn asosida muhokama olib borish, obrazlar xatti-harakatlarini baholash: badiiy matn asosida olib boriladigan muloqotlar orqali o'quvchilarda obrazlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish, ular orqali ijobiy va salbiy fazilatlarini ajratish, mustaqil fikr yuritish, baholash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltiriladi. Bu usul orqali o'quvchining axloqiy ongida muayyan qadriyatlar tizimi qaror topa boshlaydi.

- Rolli o'yinlar – badiiy asardagi ijobiy qahramonlarning rolini bajarish orqali o'quvchining ichki dunyosini boyitish: badiiy matndagi ijobiy qahramonlarning obrazlariga kirish orqali o'quvchilarning empatiya tuyg'usini rivojlantirish, axloqiy-hissiy kechinmalarni boshdan kechirish, ularning shaxsiy pozitsiyasini mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Rolli o'yinlar orqali bolalar jamiyatda o'z o'rnini anglashga intiladi va ijtimoiy-muloqot kompetensiyalarini oshiradi.

- Taqdimot va dramatizatsiya – matn asosida sahnalashtirish orqali axloqiy xulq-atvorni mustahkamlash: badiiy asar mazmunini sahnalashtirish, kichik teatr sahnalari yaratish orqali o'quvchilarda axloqiy qadriyatlarini ongli ravishda anglash, jamoada ishlash, o'z fikrini erkin ifoda qilish hamda axloqiy namunalarni hayotiy tajribaga tadbiq etish ko'nikmalari rivojlanadi. Bu yondashuv bolalarning o'zaro hurmat, birdamlik va hamkorlik ruhida tarbiyalanishiga xizmat qiladi.

- Grafik tasvirlar, rasmlar ifoda – badiiy asardan olingan g'oyalarni vizual shaklda ifodalash orqali bolalarda estetik dunyoqarashni kengaytirish: o'quvchilarga o'qilgan matn asosida mustaqil ravishda rasm chizdirish, mazmuniy sxemalar, komikslar yoki konseptual xaritalar tuzdirish orqali badiiy asardan olgan tushuncha va hissiy kechinmalarni vizual tarzda ifodalash imkoniyati beriladi. Bu usul nafaqat estetik didni shakllantiradi, balki o'quvchilarning tanqidiy va obrazli tafakkurini rivojlantiradi.

Bu yondashuvlar orqali o'quvchi nafaqat badiiy matnni o'qiydi, balki u orqali axloqiy-hissiy tajribani boshidan kechiradi, asar qahramonlari bilan birgalikda yashaydi, ular qilgan xatolaridan saboq olsa yutuqlarini takrorlashni hohlaydi va o'z hayotiy tajribasi bilan bog'laydi. Jumladan, mazkur metodik yondashuvlar bolalarning matnni faqatgina o'qib anglash emas, balki uni yurakdan his qilish, hayotiy voqealar bilan bog'lash, obrazlar orqali o'z shaxsiy tajribalarini boyitish, hayotiy qarashlarini shakllantirishga zamin yaratadi. Shu tarzda o'quvchi axloqiy g'oyalarni ichki hissiyotlari bilan uyg'unlashtirib, o'z ongida chuqur singdirishga erishadi. Buning natijasida bolada axloqiy tarbiya shakllanib boradi.

Bolalar uchun mo'ljallangan badiiy asarlar nafaqat o'qish ko'nikmasini shakllantirish, balki bolada axloqiy, tarbiyaviy tushunchalarni ongli ravishda anglashni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, bu darslar orqali o'quvchilarda halollik, insonparvarlik, mehr-oqibat, adolat, vatanparvarlik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini shakllantirish maqsadida metodik yondashuvlar tizimli va bosqichma-bosqich qo'llanishi lozim.

Pedagog olim N. N. Yusupova o'z tadqiqotida ta'kidlaydi: "Badiiy matnlar bolani ijtimoiy hayotga tayyorlaydi, uning axloqiy hissiyotlariga ta'sir etadi va estetik didini shakllantiradi". Shuningdek, I. G. Pestalozzining fikricha, axloqiy tarbiya — bu faqatgina bilim emas, balki yurak tarbiyasi hamdir. Aynan badiiy matnlar shunday yurakka yo'llangan estetik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, klassik pedagog I. G. Pestalozzi fikricha, "Axloqiy tarbiya — bu faqatgina bilim emas, balki yurak tarbiyasidir." Bu qarashdan kelib chiqib, badiiy matnlar bolaning yuragiga ta'sir qiluvchi kuchli estetik vosita sifatida pedagogik faoliyatda muhim o'rin egallaydi.

Shunday qilib, axloqiy tarbiya yo'nalishida qo'llanilayotgan metodik yondashuvlar tizimli va bosqichma-bosqich asosda amalga oshirilgandagina ijobiy natija beradi. Bu orqali halollik, mehr-oqibat, insonparvarlik, adolat va mehnatsevarlik kabi umuminsoniy fazilatlar o'quvchilarda barqaror shakllantiriladi.

NATUJA.

Metodik yondashuvlarning badiiy matn asosida qo'llanilishi quyidagi natijalarga olib keladi:

1. Kognitiv rivojlanish – o'quvchilar matnni o'qish va tushunish orqali sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qiladi.

2. Affektiv rivojlanish – obrazlar bilan empatiya orqali bolalar his-tuyg'ularini boyitadi.

3. Sotsial-ko'nikmalar – rolli o'yinlar va guruhviy muhokamalar ijtimoiy muloqotni rivojlantiradi.

Bunga binoan quyidagicha ilmiy-metodik misol havola etildi:

Agar dars mavzusi sifatida G'G'ulomning "Shum bola" hikoyasidan parcha tanlansa, quyidagi amaliy topshiriqlar asosida axloqiy-tarbiyaviy yondashuvni qo'llash mumkin:

- Muhokama savoli: Obid aka va Yusuf obrazlari orqali muallif qanday xulosa berishni istagan?

- Rolli sahnalashtirish: Shum bola va bobosi o'rtasidagi muloqotni jonlantirish.

- Rasmga asoslangan topshiriq: Shum bola obrazini rasm orqali ifodalab, uning fe'l-atvori haqida mulohaza yuritish.

Bu kabi yondashuvlar orqali o'quvchi faqat voqeani bilibgina qolmaydi, balki uning ma'nosini tahlil qilishga, obrazlardan xulosa chiqarishga, hayotda duch kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlar bilan bog'lashga o'rganadi.

Shuningdek, har bir darsdan keyin reflektiv tahlil (masalan: "Bugungi dars menga nimani o'rgatdi?" kabi) yo'lga qo'yilishi o'quvchining o'z ustida ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy-tarbiyaviy sifatlarini shakllantirishda badiiy matnlar vositasida olib boriladigan ishlar o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, ularning ichki dunyosini boyitadi, ijobiy xulq-atvor ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Bunday jarayonda pedagog o'quvchi uchun faqat bilim manbai bo'lib qolmasdan, balki axloqiy namunani targ'ib qiluvchi shaxs sifatida ham faol ishtirok etadi. Metodik yondashuvlar — ayniqsa, axloqiy-analitik suhbat, rolli o'yin, dramatizatsiya va vizual ifoda — o'quvchilarning matn mazmuni orqali shaxsiy hayot tajribasiga tayanib axloqiy xulosa chiqarishga undaydi.

MUHOKAMA.

Yuqoridagi ma'lumotlar va mulohazalar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Badiiy matn orqali axloqiy tarbiyani yo'lga qo'yish bolalarning fe'l-atvorida ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'ladi;

2. Metodik yondashuvlar o'quvchilarning ongli, hissiy va ijtimoiy qamrovini kengaytiradi;

3. Darslar mazmuni o'quvchilarning axloqiy qarashlarini shakllantirish bilan birga, ularning estetik didini rivojlantiradi;

4. Bunday faoliyatda o'qituvchining metodik saviyasi muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib:

1. Ta'lim jarayonida milliy va jahon bolalar adabiyotidan namunalarni ko'proq qo'llash tavsiya etiladi, ayniqsa o'zbek xalq e'taklari, hikmatli asarlar, zamonaviy bolalar adablarining hikoya va she'rlari orqali axloqiy-tarbiyaviy ishlar kuchaytiriladi.

5. Har bir badiiy matn asosida metodik kartalar va topshiriqlar majmuasini ishlab chiqish: bu orqali o'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rish jarayoni yengillashtiriladi va tizimlashtiriladi.

6. Dars so'ngida reflektiv savollar joriy etish: "Men bugun qanday ijobiy sifatlarini o'rgandim?", "Obrazdagi xatoni qanday to'g'rilagan bo'lardim?" kabi savollar o'quvchining mustaqil fikrlashiga turtki beradi.

7. Sinfdan tashqari badiiy tadbirlar — sahnalashtirish, kichik spektakllar, rasm chizish tanlovlari — orqali matn mazmuni hayotga tatbiq etilishi ta'minlanadi.

8. Darsda qo'llanilgan metodlar baholash mezonlari asosida monitoring qilinishi kerak, ya'ni o'quvchilarning

axloqiy rivojlanishidagi o'zgarishlar muntazam kuzatilib, ota-onalar bilan hamkorlikda yo'naltiruvchi chora-tadbirlar belgilanadi.

Ushbu takliflar ta'lim jarayoniga joriy qilinsa, quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- O'quvchilarda axloqiy me'yorlar mustahkamlanadi;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев, Ш.А. Методика преподавания чтения в начальных классах / Ш.А. Абдуллаев. – Ташкент : Учитель, 2020. – 145 с.

2. Авлоний, А. Туркий гўзал ахлоқ. – Тошкент : Ўқитувчи, 1992. – 240 б.

3. Каюмов, А.Х. Бадий асар таҳлили ва уни ўргатиш методикаси / А.Х. Каюмов. – Тошкент : Ўқитувчи, 2007. – 180 б.

4. Қурбонова, Д.М. Бошланғич синф ўқувчиларининг ахлоқий тарбиясини шакллантиришда бадий матнлардан

- Tarbiyaviy ishlar dars mazmuni bilan integratsiyalashadi;

- Har bir badiiy asar orqali o'quvchilarning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasi kuzatiladi;

- O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot insonparvarlikka asoslanadi.

фойдаланиш усуллари / Д.М. Қурбонова // Халқ таълими. – 2022. – №6. – Б. 45–49.

5. Юлдашева, З.К. Бошланғич синфда ўқувчиларга бадий асарни талқин қилиш усуллари / З.К. Юлдашева. – Тошкент : Иқтисод-молия, 2021. – 130 б.

6. Кузнецова, Е.И. Художественная литература как средство нравственного развития младших школьников / Е.И. Кузнецова // Начальная школа. – 2020. – №3. – С. 33–37.